

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.91: 343.843

*Бараш Є. Ю.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки
України, начальник Інституту
кримінально-виконавчої служби*

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ТРИВАЛИХ СТРОКІВ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

В статті аналізуються з кримінологічної точки зору тенденції скоєння злочинів засудженими до позбавлення волі за останні 10 років. Автор дає кримінологічну характеристику поняттю «ресоціалізація». Автор пропонує зміни до законодавчого визначення поняття «ресоціалізація».

Ключові слова: ресоціалізація, засудженні, позбавлення волі, кримінологічний аналіз.

В статье анализируются с криминологической точки зрения тенденции совершения преступлений осужденными к лишению свободы за последние 10 лет. Автор дает криминологическую характеристику понятию «ресоциализация». Автор предлагает изменения в законодательное определение понятия «ресоциализация».

Ключевые слова: ресоциализация, осужденные, лишение свободы, криминологический анализ.

Постановка проблеми. Одним із основоположних критеріїв, який свідчить про рівень правової культури та розвинутості демократії в державі, є стан дотримання та захисту прав людини, у тому числі й засуджених. Саме ресоціалізація особи, звільненої з місць позбавлення волі, покликана забезпечити повернення засудженого до повноцінного життя в суспільстві, а відповідно – безпеку самого суспільства через попередження рецидиву злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ресоціалізації засуджених знайшла відображення у

низці досліджень. Зокрема, деякі кримінально-правові аспекти ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, досліджувалися М. М. Гернетом, О. М. Жижиленком, В. М. Кудрявцевим, Ю. В. Солопановим, О. М. Яковлевим та ін. У більш широкому кримінологічному плані ці питання аналізували О. О. Герцензон, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, Н. Г. Калашник, Г. Г. Кочаров, Н. Ф. Кузнецова, Є. М. Моїсєєв, В. Г. Панасевич та ін.

Разом із тим, на сучасному етапі розвитку вітчизняної юридичної науки та пенітенціарної практики

питання ресоціалізації засуджених, зокрема, її кримінологічних і кримінально-правових аспектів досі потребують вивчення. Це зумовлено тим, що здійснюючи науковий пошук, дослідники переважно обирають окремі вузькі питання, пов'язані з ресоціалізацією окремих категорій засуджених осіб, або обмежуються занадто узагальненим підходом щодо визначення змісту поняття «ресоціалізація». З огляду на це, питання кримінологічного аналізу процесів ресоціалізації в сучасній Україні набуває особливої актуальності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження вихідних кримінологічних положень, на яких ґрунтується ефективна реалізація процесів ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі, протягом усього періоду відбуття ними покарання, а також після звільнення. Відповідно до мети визначені такі завдання статті: аналіз дефініції ресоціалізація, визначення факторів успішності ресоціалізації.

Виклад основного матеріалу. Цілком закономірно, що ресоціалізація належить до кола соціальних понять і широко використовується майже всіма суспільними науками. Вона безпосередньо пов'язана з поняттям «соціалізація», про що свідчить детальний аналіз і граматичне тлумачення зазначених понять. Цей факт не залишила поза увагою Ю. В. Жульова, відзначаючи необхідність враховувати значення префіксу «ре», що дозволяє розуміти ресоціалізацію як «відновлення чи повторність дії» і як «протидію» асоціальної деградації особистості [1].

У тексті чинного Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України – ч. 2 ст. 6 визначено поняття «ресоці-

алізація» як «свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві». Закон називає необхідною умовою ресоціалізації виправлення засудженого. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів учиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання. При цьому завдяки такому вжитому законодавцем юридичному формулюванню не з'ясованою залишилася значна кількість питань щодо його змісту та сутності, зокрема, рівень імперативності ресоціалізації, тобто, являється вона правом чи обов'язком для засудженого, а також чи повинна держава в обов'язковому порядку вживати заходів для ресоціалізації визначених категорій осіб; чи є ресоціалізація невід'ємною складовою частиною процесу виконання покарання щодо засудженого.

Цілком закономірно, що зважаючи на таку законодавчу неконкретизованість, серед науковців досі відсутнє єдине комплексне бачення щодо кримінально-правового змісту ресоціалізації. Зокрема, ресоціалізацію розуміють як повторне засвоєння культури людських стосунків, формування певних соціальних норм, ролей і функцій, надбання умінь і навичок, необхідних для їх успішної реалізації [2]. Ресоціалізацію також визначають як тривалий процес, що має у своїй основі складний комплекс психолого-педагогічних, економічних, медичних, юридичних і організаційних за-

ходів, спрямованих на формування у кожного засудженого здібності й готовності до включення у звичайні умови життя суспільства після відбуття покарання [3].

Л. А. Жук та О. М. Неживець визначили ресоціалізацію як складну соціально-правову категорію, яка охоплює різні сторони оновлення соціальних зв'язків як в установах виконання покарань, так і після звільнення з місць позбавлення волі, коли особа проходить соціальну адаптацію, розв'язує житлову проблему, працевлаштовується і потребує медичної та психологічної допомоги, фінансової та державної підтримки [4].

Ураховуючи всі вищезазвані визначення, на наш погляд, ресоціалізацію у кримінально-правовому розумінні варто розуміти як багатоетапний і тривалий процес повернення засудженого до загальноприйнятого у суспільстві способу життя з відновленням та/або налагодженням втрачених суспільно корисних зв'язків і відносин, правового статусу, який має місце під час, одразу ж після і ще протягом певного початкового періоду після відбуття покарання. Разом із тим, вважаємо, що варто внести зміни до кримінально-виконавчого законодавства у частині визначення поняття та сутності ресоціалізації, зокрема, вказати на міру участі держави у процесі ресоціалізації, а також особливості її здійснення на різних етапах – протягом усього періоду відбування покарання, одразу ж після його відбуття, а також на початковому етапі повернення засудженого до соціуму.

Разом із тим, у здійсненні кримінологічного аналізу процесів ресоціалізації засуджених до тривалих строків позбавлення волі, слід зосередити увагу саме на тих видах по-

карань, які не лише виконуються протягом певних строків, а й обов'язково передбачають специфічний порядок їх виконання – спеціальні місця для відбування таких покарань, значні обмеження прав і свобод засудженого, а також певний ступінь ізоляції від суспільства.

Виконання покарання, в тому числі, спрямоване на те, щоб не допустити рецидиву злочинів або ж зменшити рівень рецидивної злочинності [5]. Аналіз статистичних даних про стан злочинності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, за останні десять років свідчить, що, незважаючи на зменшення загальної кількості засуджених, кількість кримінальних порушень істотно не зменшується: 2007 р. засуджені вчинили 489 злочинів, 2008 р. – 308 злочинів, 2009 р. – 422 злочини, 2010 р. – 424, 2011 р. – 465 злочинів, 2012 р. – 576 злочинів, 2013 р. – 515 злочинів, 2014 р. – 417 злочинів, 2015 р. – 384 злочинів; за 2016 рік офіційна статистика, на жаль відсутня, за 8 місяці 2016 року – 186 злочинів.

Станом на 01.06.2017 року відкрито 300 кримінальних впроваджень із занесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; ухвалено обвинувачувальних вироків 31.

Це є свідченням того, що слід більше уваги приділяти питанням профілактики рецидивної злочинності, зокрема щодо осіб, засуджених до тривалих строків обмеження та позбавлення волі з метою недопущення вчинення ними нових злочинів як під час відбування покарання, так після його відбуття.

Виконуючи покарання, держава в особі уповноважених органів повинна одночасно і надавати допомо-

гу особам, звільненим з місць позбавлення волі обрати суспільно корисний (або хоча б суспільно прийнятний) напрям життєдіяльності й тим самим попередити повторення злочинних діянь. Тому важливу роль в процесі ресоціалізації відіграє належним чином організована профілактична робота серед засуджених осіб як на етапі відбування ними покарання, так і одразу ж після звільнення з місць позбавлення волі. Йдеться, насамперед, про індивідуальний рівень профілактики злочинів, оскільки інші рівні – загальний та спеціально-кримінологічний мають зовсім інший зміст, мету та сферу впливу.

Індивідуальний рівень профілактики злочинності передбачає цілеспрямований вплив на визначене коло осіб за умови наявності таких підстав: реальна поведінка особи, у якій потенційно криється суспільно небезпечне діяння (головою спрямованістю такої особи є антисуспільний спосіб поведінки); наявність певного рівня кількісно-якісних показників, що свідчить про високий ступінь криміногенності особи і дозволяє виділити її з усієї сукупності саме тих, від кого з більшим ступенем імовірності слід очікувати вчинення злочину в найближчому майбутньому.

Змістовно індивідуальна профілактика має становити сукупність таких заходів:

процес логічного обґрунтування, роз'яснення необхідності дотримання засудженими нормативно закріпленого у суспільстві способу життя (індивідуальні бесіди, колективні бесіди у малих групах, прослуховування лекцій з правової тематики, з їх подальшим обговоренням тощо);

створення умов для нормально-го розвитку особи колишнього засу-

дженого (зокрема, здобуття ним хоча б мінімально необхідного рівня освіти для подальшого ефективного працевлаштування, стимулювання участі у громадському та культурному житті);

організація заходів щодо забезпечення позитивної спрямованості життєдіяльності осіб, які вчинили злочини і відбули покарання (організація зустрічей із колишніми засудженими, які своїм прикладом вдалої ресоціалізації можуть створювати належну мотивацію для відповідної цільової аудиторії);

соціальний захист раніше засуджених (допомога у працевлаштуванні, поліпшення побутових умов, надання безоплатної медичної допомоги, налагодження корисних зв'язків з громадськими благочинними організаціями тощо).

Згідно з офіційних статистичних показників щорічно у виховних колоніях неповнолітніми вчиняється близько 30 злочинів, їх питома вага в структурі всієї пенітенціарної злочинності становить у середньому від 1,8 до 2,2 %. Водночас при відбуванні покарання в установах виконання покарань вчиняють злочини близько 0,2 % усіх повнолітніх засуджених, а у виховних колоніях – 0,3 % неповнолітніх. Ці показники свідчать про те, що найближчим часом не варто розраховувати на суттєве зниження рівня злочинності неповнолітніх, а тому й ресоціалізація цієї категорії осіб має свою специфіку. Вона може бути ефективною лише за таких умов: максимального врахування особливостей психічного розвитку підлітків, їх вікових і гендерних особливостей, стану здоров'я, інтересів, можливих перспектив для подальшого життя; створення системи індивідуального та

диференційованого впливів соціального, педагогічного, психологічного, правового характеру; врахування рівня та характеру поведінки в суспільстві, а також специфіки реагування на конкретні ситуації.

Висновки. Отже, детально дослідивши кримінально-правовий зміст поняття «ресоціалізація», а також кримінологічні засади процесу ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі, дійшли таких висновків: базовими кримінологічними засадами ресоціалізації осіб засудже-

них до позбавлення та обмеження волі є профілактика злочинності на індивідуальному, загальному та спеціально-кримінологічному рівнях; потребує коригування законодавче визначення поняття «ресоціалізація», а саме, у ньому необхідно конкретизувати ступінь участі держави у здійсненні ресоціалізаційних процесів і вказати на особливості їх реалізації як у пенітенціарний, так і у постпенітенціарний періоди життя засудженої особи.

Список використаних джерел

1. Жулева Ю. В. Ресоциализация осужденных несовершеннолетних женского пола, отбывающих наказание в воспитательных колониях: правовые и криминологические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2000. С. 26.
2. Царькова О. В. Ресоціалізація засуджених як один з важливих напрямків профілактики рецидивної злочинності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 43(2). С. 235–242.
3. Прикладная юридическая психология / под ред. А. М. Столяренко. М.: Юнити-Дана, 2000. 639 с.
4. Жук Л. А., Неживець О. М. Теоретичні засади соціальної та трудової ресоціалізації засуджених та осіб звільнених з місць позбавлення волі. URL: <http://www.pravnuk.info/2013-12-27-15-13-45/535-teoretichni-zasadi-socialno%D1%97-ta-trudovo%D1%97-resocializaci%D1%97-zasudzhenix-ta-osib-zvilnenix-z-misc-pozbavleniya-voli.html>.
5. Наливайко В. С. Кримінологічні проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 16 с.
6. Слепцов И. В. Пенитенциарная система Франции (краткий обзор). *Уголовно-исполнительная политика: право, экономика, управление*. 2009. № 2.

Y. Barash,

Head of the Institute of Criminal-Executive Service, Doctor of Science in Law, Associate Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE RESORTIALIZATION PROCESSES OF CONVICTS TO THE LONG TERM OF IMPRISONMENT IN UKRAINE

The article analyzes, from the criminological point of view, characteristics of the tendency of committing crimes sentenced to imprisonment for the last 10 years.

Author gives the criminological characteristic to the term «resocialization». The author proposes amendments to the legislative definition of the term «resocialization». In the article are proposed an author's classification of measures that constitute the level of individual prevention of crimes among convicts to imprisonment.

In the article mentioned that means of correction and resocialization of convicts are applied taking into account the type of punishment, the personality of the convicted person, the nature, degree of social danger and motives of the criminal offense committed and the behavior of the convicted person while serving the sentence.

Resocialization is applied the set of such measures:

process of logical justification, clarification of the necessity of adhering to the condemned standards of life in the society (individual conversations, collective discussions in small groups, listening of lectures on legal topics, with their further discussion, etc.);

conditions for the development of the person of the former guardian (in particular, obtaining at least the minimum necessary level of education for further effective employment, stimulating participation in public and cultural life);

organization of measures to ensure the positive direction of life of the perpetrators and punishment (organization of meetings with former prisoners who, with their example of successful resocialization, can create a proper motivation for the target audience);

social protection of former prisoners (employment assistance, improvement of living conditions, provision of free medical aid, establishment of useful links with public charitable organizations, etc.).

Key words: *resocialization; convicts; imprisonment; criminological analysis.*

Надійшла до редакції 1.09.2017